

TVÅ REFORMPERIODER I RYSK RÄTTSUTVECKLING ¹⁾

Av professor *ERIK ANNERS*

År 1715 tillbringade hans tsariska majestät Peter I en otålig väntans tid i Danzig. I spetsen för en koalitionsarmé avvaktade han ankomsten av den engelska hjälpflotta, som skulle möjliggöra det stora invasionsföretaget mot det svenska rikets kärnland. Flottan kom aldrig och företaget måste uppges. Men tsaren — denna dynamiska personlighet — förverkligade under väntetiden ett länge planerat projekt. På grundval av framför allt de svenska krigsartiklarna av år 1683 utarbetades under hans direkta ledning de ryska krigsartiklar, som i brist på inhemska tidsenliga rättskällor i mer än hundra år skulle komma att tillämpas också vid de vanliga ryska domstolarna. Till 3 kap. 20. artikel fogade tsaren med egen hand en förklaring som i den officiella tyska versionen löd sålunda: "Denn Seine Majestät sind ein souverainer Monarch, der niemanden auf Erden von Seinen Verrichtungen Rede und Antwort geben darf, sondern Macht und Gewalt haben, Dero Reich und Länder als ein christlicher Potentat nach eigenem

Willen und Gutdüncken zu regieren."

Uttalandet klingar sällsamt välbekant i svenska öron. Det är inte att undra på ty tsarens bestämning av sin maktposition är en så gott som ordagrann översättning av 1693 års ständerförklaring till Karl XI. Intill 1832 kom denna det karolinska enväldets statsrättsliga grundsats att utgöra den statsrättsliga grundvalen också för det ryska självhärskardömet. 1832 års ryska konstitution innebär på denna punkt endast en omformulering av en princip, som uttryckts i karolinsk statsrätt.

Den ryske tsarens oinskränkta enväldsmakt är en faktor av särskild betydelse för förståelsen av den reformperiod i rysk rättsutveckling, som inleddes under Alexander II och som innebar en avgörande brytning med Nikolaus I:s reaktionära regim. Reaktionen under Nikolaus I och reformerna under Alexander II präglades starkt av de båda självhärskarnas olika

¹⁾ Föreläsning vid installationen som professor i rättshistoria med romersk rätt vid Uppsala Universitet.

tänkesätt beträffande rättssäkerheten och den personliga friheten. Och det är framför allt utvecklingen i dessa hänseenden jag här skall behandla.

Nikolaus I:s terrorsystem

Nikolaus I var en av militärformalismens och militärdisciplinens föreställningsvärld fångad plikt-människa. Huvudsyftet i hans politik var att upprätthålla en strängt disciplinerad samhällsordning. Intryckena från det av upplysningsidéerna inspirerade dekabristupproret i samband med hans trontillträde utövade ett starkt inflytande på hans i hög grad personliga maktutövning. Hårda metoder var också nödvändiga i ett samhälle, där enligt en ukas av Katarina den stora, varje klagomål från en livegen hos myndigheterna över husbondens behandling av honom, bestraffades som försök till uppror. Det väpnade upproret var följaktligen de livegnas enda sätt att effektivt protestera och upprorsrörelser hörde också till ordningen för dagen; naturligt nog i ett samhälle med 45 milj. inv., där 200.000 adelsmän ägde 21 milj. livegna och staten 15 milj. livegna.

För att kväva de liberala idéerna inom en gryende intelligentia tillgrip Nikolaus I de klassiska redskapen, censur och polistyranni. Censuren sträckte sig från varje meningsyttring i tryck till historieprofessorernas föreläsningsmanuskript. Den politiska polisen, orga-

niserad såsom inrikesdepartementets III. sektion, fick till stöd en i lag given auktorisering av tidigare rysk polispraxis, nämligen formell rätt att i administrativ ordning — alltså utan något som helst slag av rättegång — fångsla eller deportera människor på obestämd tid liksom att beslagta deras egendom. Förutsättning för detta ryktbara förfarande — v' administrativnom poryadke — var allenast att vederbörande var misstänkt för statsfientlig verksamhet. Censur- och polisförordningarna tillkom år 1826. Åren 1827 till 1847 deporterades c:a 160.000 personer — i regel till Sibirien. Därav deporterades ungefär hälften "v' administrativnom poryadke", i administrativ ordning.

Detta tillstånd av rättslöshet inför polisen förvärrades av straffrättens och straffprocessens brister. Den strafflag, som ingick i 1832 års stora lagkodifikation, byggde på föråldrade källor och präglades av en i hög grad primitiv kasuistik och godtyckliga proportioner mellan brott och straff. Straffprocessen, sådan den reglerats år 1832, företedde likaledes svåra brister ur rättssäkerhetssynpunkt. Den byggde på det redan under Peter den store recipierade tyska inkvisitionsförfarandet. Processen var hemlig, genomgående skriftlig och den anklagade hade icke rätt till försvar. Förundersökningen kunde pågå i årtal. Vid dom till straffarbete eller strängare

straff saknade den dömde rätt att överklaga. Den som dömts till deportering, fick överklaga domen först när han nått fram till förvisningsorten — oftast någonstans långt borta i Sibirien. Därtill befann sig domstolsorganisationen i ett tillstånd av svår oreda, domarna darrade inför deladministrations missnöje och advokater fanns endast i ringa utsträckning.

Reaktionär kulturpolitik

Till bilden av förtryck, censur, polistyranni och allmän rättsosäkerhet hör den reaktionära kulturpolitik inom undervisningsväsendet varmed man försökte förhindra farliga idéer att nå den studerande ungdomen. Det mest talande exemplet är kanske den förordning, vari en undervisningsminister fordrade att vetenskapens läror för framtiden icke skulle vila på förnuftets sanningar utan på religionens. Samme minister förbjöd undervisning i grekiska på gymnasiet och begränsade starkt undervisningen i latin. Motiveringen var att ungdomens begeistring för forntidens republiker inte fick tillföras någon näring. Till yttermera visso inställdes all undervisning i statsrätt vid universiteten.

Nikolaus misstänkte med rätta sin son Alexander för att varken vara militaristisk pliktmänniska eller trogen sin fars allmänt reaktionära åskådning. Alexander hade tagit starkt intryck av de västeuropeiska liberala och humani-

tära idéerna. Han inledde vid sitt trontillträde en reformperiod i rysk samhällsutveckling och rättsutveckling, som med tillfälliga avbrott kom att vara till 1914. Den mest betydelsefulla reformen var naturligtvis emancipationen av de livegna. Men just på grund av reformens betydelse för den fortsatta rättsutvecklingen är det viktigt att hålla för ögonen den verkliga innebörden av emancipationen. De livegna befriades visserligen från godsägarnas husbondevälde och gjorde förvisso stora vinningar i fråga om personlig rättssäkerhet, tryggt familjeliv och möjligheter till egendomsförvärv. Men deras arbetsliv, liksom överhuvudtaget deras sociala och ekonomiska existens inordnades i byalagen och de sammanslutningar av byalag, som på ryska benämndes "vólost", och som jag i fortsättningen kallar "bykommuner". Deras arbete och uppförande övervakades och styrdes med hård hand av de valda förtroendemän, som sattes att leda bykommuner och byalag. Med en tillspetsad formulering kan man säga att de livegna övergick från att ha varit godsägarens kreatur till att bli bykollektivets tjänare. Av dem själva valda domstolar med uppgift att efter gammal sedvanerätt slita smärre tvister och framför allt straffa brott mot arbetsdisciplin och mot den fredliga samlevnaden i byn kom att sätta spår i det ryska samhället, som består än i dag. Dessa domstolar hade

möjlighet att utdöma både kortare frihetsstraff och lindrigare kroppsstraff och än mera — de kunde föranstalta om deportation av notoriska odågor eller arbetsovilliga.

Genom inrättandet av volostidomstolarna kom den radikala processreform, som år 1864 genomfördes, att lida av en betänklig brist. Man bevarade ett klassystem inom rättsskipningen. I övrigt innebar processreformen en revolution inom det ryska rättssystemet. Man reorganiserade och förenklade domstolsorganisationen, skapade en självständig och oavsätlig domarkår samt ett advokatstånd med viktiga uppgifter. Både civil- och straffprocess utformades efter utländska förebilder, framför allt de franska: "Code d'instruction criminelle" och "Code de procédure civile". Straffprocessens radikala nyheter: ackusationsförfarande, muntlighet, offentlighet, omedelbarhet i bevisupptagning och fri bevisprövning medförde stora framsteg i fråga om rättssäkerheten. På kort tid utbildades en domarkår och ett advokatstånd, som i förbund med en uppblomstrande rättsvetenskap med raska steg närmade den ryska rättsskipningen till nivå med den västeuropeiska. I denna utveckling kändes 1832 års primitiva strafflag som en svår belastning och åtskilliga försök gjordes att reformera också den ryska straffrätten. Men först år 1903 nådde man fram till ett utkast till en ny strafflag. Utkastet

stod på en nivå jämförlig med samtida strafflagsstiftning i Västeuropa både i fråga om humanitet och juridisk teknik. Liksom 1864 års processreform byggde utkastet väsentligen på utländska förebilder, särskilt den tyska strafflagen av år 1871. År 1906 trädde de kapitel, som behandlade brott mot religionen och staten i kraft. Därmed hade reformrörelsen för ökad rättssäkerhet nått sin slutpunkt i Tsarryssland. Övriga delar av strafflagsutkastet kom aldrig att promulgeras, de ansågs alltför liberala och icke tillräckligt nationellt präglade.

De framsteg, som under reformperioden gjorts beträffande ökad rättssäkerhet var emellertid betydande. Den allvarligaste bristen var otvivelaktigt att inrikesministern fortfarande hade möjlighet att fängsla eller deportera "i administrativ ordning".

Att den administrativa deportationen ännu år 1914 bestod och till på köpet var förankrad i gammal rysk tradition, skulle komma att få en ödesdiger effekt under revolutionsåren och den stalinistiska terrorns tid.

Åren närmast efter oktoberrevolutionen rådde ett kaotiskt tillstånd inom ryskt rättsväsen och rysk rättsskipning. Kommunisterna föreställde sig att 1000-årsriket i deras fall det fulländade kommunistiska systemet — stod för dörren och avskaffade den bestående domstolsorganisationen med

domare, advokater och åklagare samtidigt som gällande straff- och processrätt sattes ur kraft. Det överlämnades åt folkvalda lekmannadomare att med ledning av primitiva processuella regler och sitt eget revolutionära rättsmedvetande upprätthålla det mått av rättsordning, som kunde vara nödvändig. I övrigt förlitade man sig på den marxistiska dogmen att i det kommunistiska samhället skulle statsapparaten vittra bort såsom obehövlig. Rättsordningen — liksom samhällslivet i övrigt — skulle upprätthållas genom människornas sociala ansvarskänsla och spontana medborgerliga aktivitet inom kollektivens ram.

Lenin går tillbaka

Efter få år blev det uppenbart att dessa föreställningar var en from illusion. Lenin återvände till ett delvis kapitalistiskt system i sin N. E. P. och nya lagar med tillhörande sanktionsapparat kom snabbt till stånd. I processlagar av år 1922 och 1923 återvände man i betydande omfattning till de gamla institutionerna och reglerna. Ett domstolssystem med en högsta domstol i toppen skapades, det gamla generalprokuratorsämbetet med dess uppgift att övervaka även domstolarna återuppstod och år 1922 trädde en ny strafflag i kraft, vidareutvecklad år 1926. Den innebar emellertid en brytning med den tidigare ryska straffrätten. Under inflytande av då härskande kom-

munistisk doktrin och av italieneren Ferris straffrättskola uppfattades straffet som samhällets försvarsåtgärd mot samhällsfarliga gärningar. Frågorna om skuld och tillräknelighet borde därför skjutas åt sidan. I Art. 6 förklarades att "som samhällsfarlig gäller varje handling, som riktar sig mot Sovjetsystemet". Dyliga handlingar skulle mötas med samhällliga skyddsåtgärder. I detta system ingick också ett återupplivande av den analogiteknik, som tillämpades åren 1864 till 1906. En domare kunde sålunda förklara att en viss handling visade den åtalades samhällsfarlighet — även om handlingen icke var beskriven som ett brott i lagen. Domaren skulle därvid låta sig ledas av lagens beskrivningar av liknande handlingar. När analogitekniken infördes år 1864 innebar detta emellertid ett försök till modernisering av straffrätten genom att domarna själva fick komplettera den primitiva kasuistiken i 1832 års strafflag. När man år 1922 bröt med principen "intet brott utan strafflag" skedde detta däremot för att bereda domarna möjlighet att ingripa mot sådana kontrarevolutionära brott, som icke förutsetts i lagtexten.

Under 1920-talet återupplivades vidare de av bykommunerna organiserade domstolar, som hade spelat så stor roll för arbetslivet inom byalagen under perioden 1361—1917. Med vólostidomstolarna som förebild organiserades kamradom-

stolar både vid industriföretagen och inom jordbruket framförallt som ett medel att upprätthålla arbetsdisciplinen. Det var så mycket nödvändigare, som både arbetare och bönder fått en friare ställning än tidigare.

De brister som mot slutet av 1920-talet vidlåde sovjetrysk rättsordning och rättsskipning utsluter icke det omdömet att man vid denna tid på väsentliga områden börjat återvända till den västeuropeiska rättsordning, som i så betydande omfattning recipierats under den senare tsartiden.

Dessa framsteg skulle komma att helt elimineras under 1930-talet, då den stalinistiska terrorn kom att präglade samhälls- och rättsliv.

Stalins terrorsystem synes ha uppfattats som en nödvändighet för att samtidigt genomdriva både den enormt snabba industrialiseringen och den totala kollektiviseringen av jordbruket. En dylik politik förutsatte först och främst en fullständig kontroll och dirigering av arbetskraften. Arbetstvång, sträng bundenhet vid fabriken eller kolchosen och en rigorös arbetsdisciplin med stränga administrativa straff infördes. Systemet var så hårt att det inte innebär någon överdrift att säga att det ryska folkets stora massa tvingades tillbaka i ett tillstånd liknande livegenskapen. Kamratdomstolarna blev i detta läge obehövlige — det fanns ju snabbare och effektivare metoder att upprätthålla arbetsdisciplinen

— och stannade på papperet.

Liksom under Nikolaus I tid militariserades förvaltning och näringsliv. Militärformalism, uniformering och rangdifferentiering efter militärt mönster infördes. Stalin återuppväckte till och med Peter den stores rangtabell, som användes som förebild för det nya kastsystemet. Kulturlivet stelnade i en primitiv isolationism.

Det mått av rättssäkerhet, som skapats genom 1920-talets lagstiftningsarbete, bröts ner genom drastiska åtgärder. Den politiska polisens befogenheter att i administrativ ordning fängsla och deportera, som tidigare påpekats ett arv från tsartiden, utnyttjades i långt större skala än tidigare. Samtidigt tilläts denna polis att bygga upp en enorm apparat av arbetsläger under dess egen förvaltning. Arbetslägren kom att bilda ett självständigt ekonomiskt underlag för den stat i staten, som polisen alltmer kom att utgöra. Det avgörande steget in i ett totalt polistyranni tog Stalin genom den s. k. lex Kirov år 1934. Säkerhetspolisen beordrades organisera specialdomstolar inom ramen för inrikeskommissariatets verksamhet. Specialdomstolarna var icke skyldiga att följa reglerna i den eljest gällande straffprocessrätten och undandrogs den övervakning från högsta domstolens sida, som gällde inom den normala domstolsorganisationen. Förfarandet inför dessa specialdomstolar var hemligt, den anklagade hade icke

rätt till försvarare eller att överklaga domen. Samtidigt ändrades straffprocessen vid de domstolar, som organiserats enligt 1922 års processlag, så att "terrorister" fränkändes rätt till försvarare, rätt att närvara vid rättegången och rätt att överklaga. Under den tid, då Stalins utrensningar nådde sin höjdpunkt, nämligen under år 1937, skärptes dessa regler ytterligare. "Kontrarevolutionära diversionister och sabotörer" fick i fortsättningen del av åtalet endast 24 timmar före rättegången, förvägrades rätt att överklaga och skulle avrättas omedelbart efter avslagen nådeansökan.

Stalins strafflag

Genom Stalins kontroll av polisen och åklagarväsendet kunde han i fortsättningen utnyttja domstolsapparaten både den allmänna och den speciella, som redskap för terrorn. Strafflagen av år 1922 kom i detta läge att betraktas som ett hinder för en politik, som syftade till en social dressyr med skräcken som vapen. Ty denna lag byggde ju på tanken att skuld och tillräknelighet var av underordnad betydelse i jämförelse med brottslingens faktiska samhällsfarlighet. Men skulle man använda straffrätten som en drastisk metod för rigorös social anpassning ansåg man sig behöva föreställningarna om skuld och straff. Stalin beordrade därför att den lära, som låg till grund för 1922 års strafflag

skulle förkastas som omarxistisk, och påbjöd utarbetandet av en ny strafflag. Den tillkom år 1937 och präglades av de klassiska begreppen ansvar, skuld, tillräknelighet, rättsstridighet, straff. Stalins främsta redskap som uttolkare av politiskt önskvärda rättsideologiska nyorienteringar var som bekant generalprokuratören Vyshinski. Denne sattes att undanröja det återstående hindret för att domstolarna infogades som ett smidigt verktyg i den totala terrorn. Svårigheter kunde ju uppstå när det gällde att prestera fällande bevisning mot en person, som av politiska skäl borde dömas.

Vyshinski utvecklade nu den läran att domstolen icke behövde uppställa målsättningen att nå fram till sanningen. Det räckte med att domstolen gjorde ett sannolikhetsbedömande på grundval av tillgängliga data. Det viktigaste av dessa data var den anklagades erkännande. Förelåg detta behövde domstolen icke bry sig om andra fakta i målet eller ens undersöka i vad mån erkännandet hade bevisvärde.

Läran blev naturligtvis allmänt accepterad, den uppfattades som en auktoritativ anvisning, som domarna hade att följa vid risk att eljest drabbas av anklagelser för partifientlig åskådning.

På detta sätt hade Stalin lyckats bryta ner de rättssäkerhetsgarantier, som innefattats i 1920-talets lagar. Miljoner människor kunde

avrättas, deporteras eller fängslas utan att få något skydd av den gällande rättsordningen. Vyshinski gav ett sammanfattande uttryck för den syn på rätten, som låg bakom de stalinistiska ingreppen i 1920-talets rättssäkerhetsgarantier, när han som officiell uttolkare av den härskande rättsideologin förklarade att den sovjetiska rättsordningens uppgift var att skydda den socialistiska produktionsordningen. De enskilda medborgarnas frihets- och rättssäkerhet hörde helt enkelt inte med i bilden.

Med Stalins död var emellertid också den stalinistiska terrorperioden till ända. Med kommunistiskt språkbruk kan man uttrycka saken så att arvtagarna till Stalins terroristiska centerkommunism — Malenkov-Molotovgruppen — sköts åt sidan av en kring Chrustjov bildad grupp, som företrädde en moderat högerrevisionism, innefattande bl. a. krav på en legalisering, humanisering och liberalisering av rättsordningen. Dessförinnan hade partiet och militären tillsammans brutit ner säkerhetspolisens självständiga maktposition. Dess härskare, Berija, avrättades. Lex Kirov — alltså det rättsliga underlaget för säkerhetspolisens specialdomstolar — upphävdes år 1953 och det klassiska administrativa deportationsförfarandet avskaffades. Arbetslägren upplöstes, arbetarnas och böndernas personliga rörelsefrihet ökades, och den administrativa företagsdisciplinen mildrades.

Därmed blev — liksom under 1920-talet — arbetsdisciplinen ett problem. På samma sätt som under 1920-talet har man försökt lösa detta problem genom kamratdomstolarna. Dessa hade blivit obsoleta under den stalinistiska terrorns tid — men har nu blivit en faktor av verklig betydelse i sovjetiskt arbets- och samhällsliv. F. n. finns det närmare 200.000 i arbete. De avdömer enkla tvister och förseelser mot arbetsdisciplin och god medborgerlig ordning, d. v. s. de fungerar ungefär som de volostidomstolar, som år 1861 tillskapades för att upprätthålla ordning och goda arbetsvanor hos de emanciperade massorna av f. d. livegna. En motsvarighet till 1860-talets regler om deportation av notoriska odågor finns i den lagstiftning om deportation av s. k. parasiter, som tillkommit under 1950-talet.

Det är självklart att dessa kollektivistiska metoder för social kontroll och social anpassning i det vardagliga arbetslivets förhållanden numera motiveras med kommunistiska argument, liksom att apparaten också tjänar det kommunistiska partiets behov av politisk övervakning och dirigering.

Kontinuitet i rättsutvecklingen

Det hindrar inte att kontinuiteten på detta område av rysk rättsutveckling framstår som överraskande stark. Vi skall strax finna

att de stora reformlagar, som under de senaste åren introducerats, på flera väsentliga punkter innebär ett återupptagande av rätts-säkerhetsgarantier utvecklade redan i det tsarryska samhället.

Sedan Chrustjov som partiets talesman år 1956 tog offentligt avstånd från den stalinistiska terrorn har nya grundläggande lagar först för straffrätten och straffprocessrätten, sedan för civilrätten och civilprocessrätten tillkommit.

De särskilt intressanta nyheterna finns på straffrättens och straffprocessens områden. Här har man radikalt brutit med den stalinistiska terrorns principer och metoder från 1930-talet. Den nya strafflagen — en samlagstiftning avsedd att utfyllas av delrepublikernas egna lagar och behandlande straffrättens allmänna del och brott mot staten — bygger till icke ringa del på principerna i 1903 års strafflagsutkast. Sålunda förbjuder man strängeligen analogitolkning och inskräpper maximen: "intet brott, intet straff utan strafflag". Retroaktiv strafflagstillämpning är alltså icke tillåten. De primitiva brottsbeskrivningarna i 1922, 1926 och 1937 års strafflagar har flerstädes reviderats till större precision — även om man på åtskilliga punkter ej nått upp till västerländsk juridisk-teknisk nivå härvidlag. Samtidigt har straffen mildrats. Vissa av de straffmildringar, som införts, har emellertid på senaste tiden förbytts i skärpningar. Särskilt gäller

detta sådana ekonomiska brott, som är uttryck för kapitalistisk verksamhet, t. ex. spekulation, eller sker i personligt vinningssyfte på produktionens bekostnad, t. ex. förskingring och förfalskning. Sovjetunionen har sin speciella typ av "white collar criminality", som uppenbarligen bereder myndigheterna stora bekymmer. Straffskärpingarna beträffande dylika ekonomiska och vissa andra brott har emellertid offentliggjorts och betecknar såtillvida icke ett avsteg från rättssäkerhetssträvandena, däremot givetvis från humaniteten.

I straffprocessrätten har man återvänt till 1864 års principer och metoder, vilka i nationalistisk stolt-het lovordas högt av dagens sovjetryska jurister. Den misstänktes eller åtalades ställning har alltså starkt förbättrats. Han har rätt till försvarare, ja, under remissförfarandet krävde de sovjetryska advokaterna till och med att de skulle få ovillkorlig rätt att vara närvarande redan vid förhören under förundersökningen. Det kravet avslogs dock — så långt har vi inte heller själva velat gå här i Sverige. Hur starkt synen på den stalinistiska terrorns straffprocess förändrats framgår kanske klarast av att man med indignation vänder sig mot Vyshinskis bevislära. Man inskräpper att det är domstolens uppgift att försöka nå fram till sanningen och betecknar Vyshinski som en borgerligt reaktionär ideolog. Vidare: högsta domstolen

och generalprokuratorsämbetet har fått en starkare ställning och be-trots med uppgiften att driva på förverkligandet av de nya princi-per, som kommit till uttryck i la-garna. Advokatståndet har blomst-rat upp och rättsvetenskapen är på frammarsch. Det är här alltså — liksom under 1860-talet — fråga om en veritabel revolution i den ryska rättsutvecklingen — en re-formperiod, som i senare europeisk rättshistoria endast har en mot-svarighet ifråga om intensitet i lagstiftningsarbetet, nämligen till-komsten av de napoléonska kodifi-kationerna åren 1804 till 1810.

Vilka krafter kan ha drivit fram denna utveckling? Det är för tidigt att försöka ge ett svar på den frå-gan. Först framtidens rättshistori-ker kommer att få det perspektiv på denna märkliga utveckling, som kan göra det möjligt att se skogen i stället för bara träd.

Ökad rättssäkerhet

En hypotes ligger emellertid så nära till hands att det kan vara värt att beröra den. Man kommer den på spåren om man undersöker utvecklingen beträffande ämbets-brottet och dess straffprocessuella behandling i den sovjetryska rät-ten. Här visar det sig att man gjort påfallande stora ansträngningar att förbättra den statliga byråkra-tiens rättssäkerhet gentemot be-skyllningar för förbrytelse eller försummelse i ämbetet. Det är också lätt att förstå. I ett samhälle

med statlig äganderätt till produktion-medlen, där alltså statsbyrå-kratien omfattar hela näringslivet, måste straffrätten och särskilt äm-betsbrottet spela en central roll. I ett samhälle byggt på enskild äganderätt styrs produktionens effektivitet i princip av den fria prisbildningen på marknaden, och skadeståndsrätten framtvingar att avtalade prestationer fullgöres på avtalad tid och plats och till avta-lad kvantitet och kvalitet. I ett socialistiskt samhälle har skade-ståndsrätten icke samma funktion. I Sovjetunionen får visserligen företagen betala skadestånd till varandra vid t. ex. försenad leve-rans. Men skadeståndet drabbar icke en eller flera enskilda, som genom hotet om skadestånd — allt-så personlig ekonomisk förlust — tvingas försöka hålla sina avtal, utan blir en belastning på stats-företagets fonder. Den sanktion, som driver fram att avtal verk-ligen hålles, ligger i det hotande straffrättsliga ansvaret för den försumlige företagsledaren och för den inom företaget, som har det direkta ansvaret för leveransens försening. Skadeståndets funktion blir här att indicera storleken av den försummelse, som den felande gjort sig skyldig till. Ansvaret ut-krävs sedan av honom personligen, eventuellt genom åtal för ämbets-brott. Under den stalinistiska ter-rorn befann sig den statliga byrå-kratien i en ytterst utsatt position. Ty de brottsbeskrivningar, som

gällde kontrarevolutionär verksamhet, sabotage, diversionism o. s. v. var så vidsträckta och vaga att även lindrigare tjänstefel lättligen kunde bestämmas som sådana svåra statsförbrytelser. En liknande effekt fick det förhållandet att produktionen i en socialistisk stat icke styrs genom marknads-hushållning utan genom produktionsplaner. Att icke uppfylla planen kan innebära förbrytelse i ämbetet av den ansvarige ämbetsmannen, och dylik förbrytelse kunde under Stalinperioden lätt leda till åtal för t. ex. sabotage.

De sovjetryska statstjänstemännen under Stalinperioden kan förutsättas ha varit högst angelägna att avlyfta det Damoklessvärd, som svävade över deras huvuden. Det kunde emellertid endast ske genom en radikal reform av straffrätten och straffprocessen. Även partiet som sådant hade anledning att efter Stalins död tillmötesgå krav på ökad rättssäkerhet. Ty så länge den stalinistiska terrorapparaten med dess maktcentrum, den politiska polisen, bestod, hotades partiet av en ny diktator ur den egna kretsen, med oberäkneliga följder, eller av att den politiska polisen övertog makten. Rena självbevarelsesdriften hos partiledning och partimedlemmar liksom partiets behov att konsolidera arvet efter Stalin kan antagas ha skapat de politiska förutsättningarna för reformerna av den sovjetryska rättsordningen.

Reformerna och praktiken

Det sammanfattande ideologiska uttrycket för reformernas innebörd har man givit i den numera proklamerade satsen att den sovjetryska rättsordningens uppgift är att skydda både den socialistiska produktionsordningen och medborgarnas frihet och rättssäkerhet. Med den grundsatsen har man på ett ideologiskt avgörande sätt brutit med terrorsystemet.

En särskild fråga är — till sist — hur långt lagreformerna kunnat föras ut i praktiken. Enligt all historisk erfarenhet brukar det taga åtskillig tid innan så djupgående lagreformer verkligen sätter sin prägel på rättslivet. Det är här fråga om radikala förändringar av ett komplicerat socialt beteendemönster. Det är ju inte lagens ord som är avgörande utan människornas beredvillighet att följa och tillämpa dem.

Den ström av förordningar och kritiska förmaningar, som efter 1958 utgått från Sovjetunionens högsta domstol och från generalprokuratorsämbetet med krav på åttlydnad av reformlagarna, liksom den livliga offentliga debatten juristerna emellan, visar att svårigheterna är stora och att reformernas praktiska realiserande kommer att kräva tid och stora ansträngningar. Men det är betydelsefullt att dessa myndigheter med sådan kraft engagerar sig i — och tillåts engagera sig i — reformverkets fullföljande. Det tyder på att

om de politiska förutsättningarna punkter förbättras snabbare än får bestå kommer den medborger- vad man för bara 10 eller ens 5 år liga friheten och rättssäkerheten i sedan skulle kunnat tro. Sovjetunionen att på väsentliga

Politik är förvisso konsten att åstadkomma det möjliga, men den politik, som uteslutande tar sikte på vad som i varje särskilt ögonblick är möjligt eller rent av till ledstjärna endast tar "segern över sig själv", dvs. att se till att motståndarens uppfattning vinner seger, den kan otvivelaktigt bedrivas utan någon större möda, men den kommer ej att vinna varaktig berömmelse och ej heller att vara till landets gagn. Det finns en gräns, över vilken politikern ej har rätt att gå, ens när det gäller att vinna segrar över sig själv och sitt parti. Ligger i ett visst läge det möjliga utanför den gränsen, då gör man landet större gagn med att fortsätta striden och söka skapa bättre förutsättningar för en framtida lösning i enlighet med egen uppfattning om rikets sannskyldiga nytta.

Svensk Tidskrift 1924